

پیشنهاد الگو و روشی چندبعدی برای سنجش فساد در آموزش عالی

داود حسینی هاشم‌زاده^۱، محمد فاضلی^۲، حسن محدثی گیلوایی^۳

(تاریخ دریافت: ۹۴/۰۸/۱۵، تاریخ پذیرش: ۹۵/۱۰/۰۹)

چکیده

هدف اصلی مقاله حاضر پیشنهاد الگو و روشی چندبعدی برای سنجش فساد در آموزش عالی با تأکید بر فساد دانشگاهی است. پس از مرور مختصری بر پیشینه، ابزارها و شاخص‌های مختلف سنجش فساد، به تشریح الگوی سنجش و روش پیشنهادی برای سنجش فساد دانشگاهی پرداخته شده است. طراحی الگوی سنجش فساد در دانشگاه بر دو اندیشه اساسی مبتنی است: (۱) هر سازمان اجتماعی دو قلمرو فعالیت اصلی دارد: قلمرو فعالیت درونی، که در طی آن تعامل نیروهای سازمان با یکدیگر شکل می‌گیرد، و دوم قلمرو فعالیت بیرونی، که در آن تعامل سازمان با محیط و دیگر سازمان‌های اجتماعی تحقق می‌یابد. مهم‌ترین طریق سنجش کیفیت فعالیت اعضای سازمان مراجعه به کسانی است که نزدیک‌ترین تجربه‌ها و ادراک‌ها را از عملکرد آن سازمان دارند و در طی سال‌ها ارتباط با سازمان، نگرشی نسبتاً مطابق با واقع درباره آن پیدا کرده‌اند. بر مبنای این نقاط عزیمت نظری، و (۲) مصاحبه‌های اکتشافی با کنشگران دانشگاهی، روش سنجش پیشنهاد می‌شود. روش سنجش پیشنهادی، برخلاف بسیاری از روش‌های

^۱ پژوهشگر حوزه مطالعات سلامت اداری و مقابله با فساد؛ مدرس دانشگاه (نویسنده مسئول)

dhosseini7@gmail.com

^۲ استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه شهیدبهشتی Mo_fazeli@sbu.ac.ir

^۳ استادیار گروه جامعه‌شناسی واحد تهران مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی mohaddesi2010@gmail.com

سنجش، به صورت هم‌زمان، دارای ویژگی‌های سهولت و سرعت کاربرد، مقایسه‌پذیر بودن نتایج، چندبعدی بودن شاخص، گردآوری داده‌ها و اطلاعات از منابع مختلف و استفاده از ابزارهای چندگانه برای گروه‌های مختلف پاسخگویان، مبتنی بر معیارهای چندگانه سنجش تجربه فساد، نگرش به فساد و ادراک فساد در میان کنشگران نهاد علم در قالب شش پودمان (ماژول) (دست‌کم سه گروه اعضای هیئت‌علمی، دانشجویان، و کارمندان مراکز آموزشی و پژوهشی) است. هر پودمان پوشش‌دهنده تجربه‌ها، ادراکات، و نگرش‌ها درباره انواع فعالیت نیروهای سازنده سازمان است. این الگو و روش، ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مختلفی برای سنجش فساد دانشگاهی ارائه می‌دهد. بدین ترتیب، این امکان را فراهم می‌کند تا تغییرات میزان فساد در آموزش عالی و نظام دانشگاهی در دوره‌های زمانی مختلف سنجیده و مقایسه شود. این الگو سنجش اثربخشی راهبردهای مبارزه با فساد در نظام دانشگاهی را نیز امکان‌پذیر می‌کند. افزون‌براین، امکان مقایسه و رتبه‌بندی دانشگاه‌ها در نمره فساد را مهیا می‌کند.

واژگان کلیدی: فساد دانشگاهی، روش سنجش، هیئت‌علمی، دانشجو، کارمند.

مقدمه

به میزانی که فساد در جامعه شیوع پیدا می‌کند، همه بخش‌های جامعه در معرض آن قرار می‌گیرند. افزایش میزان فساد در سال‌های اخیر محل بحث و گفت‌وگوی بسیار بوده و بحث درباره فساد به مقوله‌ای عمومی بدل شده و نوعی نگرانی را در بخش‌های مختلف جامعه پدید آورده‌است. دانشگاه‌ها نیز همچون دیگر سازمان‌ها در معرض انواع آسیب‌ها قرار دارند. فساد یکی از آسیب‌های خطرناکی است که می‌تواند به‌طور جدی بر سازوکارهای آموزشی و عملکرد نظام دانشگاهی تأثیر بگذارد و عملاً مانع تأثیرگذاری مثبت دانشگاه بر جامعه شود. در دهه اخیر، که آموزش عالی به‌نحو بی‌رویه‌ای بسط یافته‌است، این خطر نمایان‌تر شده‌است. اکنون، در برهه‌ای از تاریخ آموزش عالی ایران قرار داریم که دانشگاه‌ها از نظر کمی بسیار گسترش یافته‌اند و درست در همین زمان است که بیش از هر زمان دیگری، به‌لحاظ کیفی، در معرض آسیب قرار دارند؛ از این رو، پرداختن به فساد دانشگاهی مهم است. اما، به‌منظور گام برداشتن در این مسیر، باید از سوگیری‌های سیاسی و ایدئولوژیک پرهیز کرد و مطالعه علمی و بی‌طرفانه فساد دانشگاهی را در دستور کار قرار داد. بی‌تردید، ارائه الگو، روش و ابزار سنجش فساد دانشگاهی، و سنجش میزان و اشکال فساد دانشگاهی به‌طور دورهای امکان مناسبی برای مقابله با این آسیب فراهم خواهد کرد.

بیان مسئله

یکی از مسائل جوامع و سازمان‌های اجتماعی فساد است. فساد موضوعی است که دولت‌مردان و سیاست‌مداران را در جوامع مختلف نگران کرده‌است و محققان گوناگونی را به خود مشغول داشته‌است. فساد نیز مانند دیگر مفاهیم علوم اجتماعی مفهومی مناقشه‌آمیز است و در تعریف آن اتفاق نظر کامل وجود ندارد. دست‌کم، سه دسته تعریف متفاوت از فساد وجود دارد: الف- تعریف فساد بر مبنای افکار عمومی (فساد آن چیزی است که افکار عمومی آن را فساد بدانند)؛ ب- تعریف فساد بر مبنای منافع عمومی (فساد آن چیزی است که به منافع عمومی لطمه وارد کند)؛ ج- تعریف فساد بر مبنای نقض قانون (فساد اقدامات غیرقانونی برای کسب نفع شخصی و گروهی است) (عابدی‌جعفری و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۲-۳۴). تعریفی که بیش از تعاریف دیگر در کانون توجه بوده و در متون مختلف ذکر شده‌است، تعریف سازمان شفافیت بین‌المللی از فساد است: «سوءاستفاده از قدرت به‌امانت داده‌شده برای منافع شخصی» (همان).

سازمان‌های عمومی یکی از زیرشاخه‌های مهم بحث از فساد است. سازمان‌های عمومی امروزه در تلاش‌اند از طریق به‌کارگیری راهبردهای معینی سلامت خود را افزایش دهند و فساد را به حداقل کاهش دهند. سنجش سلامت و فساد سازمان‌های دانشگاهی، به‌منزله سازمان‌های عمومی، در دهه‌های اخیر توجه مدیران دانشگاهی را برانگیخته‌است؛ زیرا برخی بر آن‌اند که «فساد در آموزش عالی، به‌دلیل تأثیرات درازمدت آن، اغلب زیان‌آورتر و مخرب‌تر از فساد در دیگر بخش‌هاست. فساد نه تنها مانع دستیابی مساوی به آموزش از لحاظ کمی و کیفی می‌شود، بلکه این قضیه برای جامعه مخرب‌تر است که کارمندان و تاجران که دارای مدارک دانشگاهی هستند، هیچ مهارت خاصی برای رقابت در دنیای واقعی ندارند» (مک کارنک، ۲۰۱۲). تحقیقات سازمان شفافیت بین‌الملل نشان می‌دهد که «رواج فساد در تحصیلات عالی، مرکز نگرانی‌ها و توجه روبه‌افزایش دولت‌ها، استادان، دانشجویان و دیگر ذی‌نفعان در سطح بین‌المللی است» (شفافیت بین‌الملل، ۲۰۱۳؛ کنفرانس کانس،^۱ ۲۰۱۳). «با اینکه فساد پدیده‌ای جدید در تحصیلات عالی نیست، اما افرادی که در مؤسسات آموزش عالی کار می‌کنند اکنون با هم‌گرایی واحدی از فشارها مواجه هستند که در حال تبدیل شدن به تهدیدی بزرگ برای سلامت مؤسسات آموزش عالی در سرتاسر جهان است» (چپمن و لیندنر، ۲۰۱۶).

یافته‌های برخی مطالعات «تماماً انعکاس‌دهنده وجود مسئله‌ای به نام «فساد دانشگاهی» و نگرانی‌های روبه‌گسترش درباب این مسئله است. [...] یافته‌های ارائه‌شده چهار جامعه آماری

¹ Kaunas

[...] حکایت از ادراک فساد به میزان متوسط در آموزش عالی ایران دارد. ادراک از فساد در آموزش عالی / دانشگاه‌ها در سال ۱۳۸۹، در مقیاس صفر تا صد، برابر ۵۶٫۷۵ بوده است که در میان یکی از جوامع آماری (پاسخگویان) این تحقیقات، بالاترین میانگین را واجد بوده است (حسینی هاشم‌زاده، ۱۳۹۵). گزارش‌های متعددی که برخی کنشگران دانشگاهی در سال‌های اخیر منتشر کرده‌اند نگرانی‌ها را در این باره بیشتر می‌کند.

همچنین، نتایج حاصل از پژوهش‌های^۱ نگارندگان (۱۳۸۹ و ۱۳۹۱) نشان می‌دهد ادراک مردم و ذی‌نفعان از وجود فساد در آموزش عالی (دانشگاه‌ها) در تهران در مقیاس صفر تا صد بین ۴۸ تا ۵۷ بوده است، در حالی که ادراک مردم از فساد در بسیاری از سازمان‌ها، نهادها و بخش‌ها مانند، گمرک، اداره‌های مالیات، شهرداری، بخش‌های سیاسی (هزینه‌های انتخاباتی)، قوه قضائیه و... بیش از ۷۵ است. هرچند فساد در نظام آموزش عالی کمتر از دیگر نهادها ارزیابی شده است، همین میزان متوسط فساد نیز برای نظام آموزش عالی، به واسطه نقش مهمش در جامعه، نگران‌کننده است. فساد در دانشگاه می‌تواند به بازتولید فساد در حوزه‌های دیگر بینجامد و آن را گسترش دهد. همچنین، می‌توان به گزارش مجله ساینس با عنوان «بازار مشکوک مقالات علمی به رشد ایران در علم صدمه می‌زند» و گزارش دیگر ساینس اشاره کرد که می‌نویسد، رتبه علمی ایران از نظر تولید مقاله ۲۲، از نظر تعداد مقالاتی که به دلیل سرقت ادبی در مجله‌ها از درجه اعتبار ساقط می‌شود رتبه ۲ (پس از چین) و از نظر ارجاعات علمی رتبه ۱۶۱ در جهان است (به نقل از حسینی هاشم‌زاده، ۱۳۹۵ ب)؛ از این رو، برنامه‌ریزی مطالعاتی برای شناسایی اشکال و انواع فساد دانشگاهی، سنجش میزان فساد دانشگاهی، و اتخاذ راهبردهای مناسب برای مبارزه با فساد دانشگاهی اهمیت دارد. از سوی دیگر، بسط فزاینده آموزش عالی انجام این‌گونه بررسی‌ها را ضروری‌تر کرده است. برای پاسخگویی به مسائل مورد بحث، طراحی الگویی برای سنجش فساد دانشگاهی گام بسیار مهمی به شمار می‌رود.

ما با علم به فقدان پژوهش و ابزار سنجش فساد در نظام دانشگاهی در این مقاله سعی می‌کنیم روش و ابزاری برای سنجش فساد در نظام دانشگاهی ارائه کنیم. بدون داده‌های معتبر برآمده از سنجش فساد، تجربیات شخصی و نهادی مبنای قضاوت درباره وضعیت فساد نظام دانشگاهی خواهد شد و همه فواید مترتب بر سنجش فساد برای مقابله با فساد از دسترس دور

^۱ برای اطلاعات بیشتر ر.ک: حسینی هاشم‌زاده، داود (۱۳۹۵ الف). البته، هدف پیمایش‌های انجام‌شده بررسی فساد در آموزش عالی / دانشگاه‌ها نبوده، بلکه درباب فساد در آموزش عالی نیز یک سؤال مطرح شده است که از آن نتایج استفاده می‌شود.

می‌شود. کاربست الگوی سنجش فساد دانشگاهی می‌تواند سیمای فساد را در نظام دانشگاهی به‌نحو دقیق‌تری به‌تصویر بکشد و با انجام پیمایش‌های طولی تغییرات آن را طی زمان نشان دهد.

پیشینه سنجش فساد

این سخن که «هر آنچه را نتوان اندازه گرفت نمی‌توان کنترل و مدیریت کرد» مبالغه‌آمیز اما الهام‌بخش است. خوشبختانه، اندازه‌گیری فساد با تکنیک‌های مختلف امکان‌پذیر شده و به‌طور نسبی اجرایی است و ناسنجیدنی بودن آن به افسانه شبیه شده‌است (کافمن و دیگران، ۲۰۰۶: ۱)؛ به‌نقل از فاضلی، (۱۳۸۸).

روش‌های سنجش فساد به‌رغم آنکه فساد پدیده‌ای پنهانی و سنجش آن با دشواری‌های بسیار مواجه است- در چهار دهه گذشته به‌سرعت گسترش یافته‌است و بیشترین تحول‌ها درباره سنجش فساد از اوایل دهه ۱۹۹۰ آغاز شده‌است (عابدی‌جعفری و همکاران، ۱۳۹۵). ناتانیل هلر سنجه‌های فساد و حکمرانی را دسته‌بندی و در قالب نگاره‌ای ارائه کرده‌است. هلر نشان می‌دهد شاخص‌های سنجش فساد تا چه حد چیزهای متفاوتی را می‌سنجند و هر کدام برای اهداف مشخص و متفاوتی خلق شده‌اند (هلر، ۲۰۰۹: ۴۹)، اما هیچ‌یک از شاخص‌ها و روش‌های هیلر به‌صورت اختصاصی به موضوع فساد دانشگاهی نپرداخته‌اند. برخی معتقدند کار تحقیقی درباره فساد در آموزش عالی نسبتاً محدود است و اخیراً این موضوع به‌صورت حوزه‌ای از تحقیقات آموزشی در کانون توجه قرار گرفته‌است (مک کارنک، ۲۰۱۲). چپمن و لیندبر (۲۰۱۶) پنج روش و منبع اطلاعاتی اصلی درباره فساد در آموزش را به این شرح معرفی کرده‌اند: پیمایش ادراکات؛ پیمایش‌هایی که فسادهای مشاهده و گزارش‌شده از جانب مسئولان را تحلیل می‌کنند؛ پیمایش گزارش‌های رسانه‌ای؛ گزارش‌های شهروندی؛ و مطالعات مربوط به مدارک دادگاه.

گسترده‌گی فساد و وضعیت نگران‌کننده آن در مطالعات مختلف در کانون توجه قرار گرفته است؛ برای مثال، رنا (۲۰۱۲) به چند مطالعه درباره فساد آکادمیک در چین اشاره می‌کند. «گزارش هشداردهنده در آموزش عالی چین نشان می‌دهد که در میان بیش از چهار هزار مؤسسه آموزش عالی در چین تقریباً تمام آنان در نوعی از عدم صداقت علمی نقش دارند (زو، ۲۰۰۶). فساد آموزشی در سطح بین‌المللی به موضوعی برجسته در آموزش عالی تبدیل شده است. برخی استدلال می‌کنند که جهان شاهد افزایش چشمگیر این پدیده است» (التباخ، ۲۰۰۴-۲۰۰۵؛ هالاک و پوشن، ۲۰۰۷ به‌نقل از رنا، ۲۰۱۲).

بخش بزرگی از ادبیات مربوط به فساد آکادمیک مربوط به فساد در نظام آموزش عالی روسیه است. «طبق گزارش علنی دولت در سال ۲۰۱۲، روس‌ها آموزش عالی را چهارمین بخش از لحاظ فساد در این کشور می‌شناسند» (فورسوا و سیمونز، ۲۰۱۴). همچنین، طبق گزارش واحد جرائم اقتصادی پلیس مسکو، هر سال سی تا چهل استاد به جرم دریافت رشوه در مقابل دادن نمره‌های خوب دستگیر می‌شوند، و دست‌کم سی پرونده در هر دوره پنج‌ساله به کادر اداری دانشگاه مربوط است که به‌منظور پذیرش دانشجو رشوه دریافت کرده‌اند (همان). تحقیقات روشچینا^۱ در سال ۲۰۰۲ نشان می‌دهد که ۵۱ درصد والدین به پرداخت رشوه راضی‌اند؛ زیرا این کار صرفاً شکلی از هزینه‌های مرتبط با آموزش فرزندانشان نگریسته می‌شود (همان). چپمن (۲۰۰۲) به‌طور مشابه به این نتیجه رسیده‌است که ۳۱، ۳۸ و ۴۲ درصد دانشجویان به‌ترتیب در کشورهای کرواسی، بوسنی و هرزگوین و صربستان معتقدند که فساد در میان استادان دانشگاه گسترده است. شفافیت بین‌الملل بوسنی و هرزگوین کمپین افشای فساد بی‌نامی را سازمان داد که از طریق آن تعداد زیادی شکایت از فساد آموزشی به‌همراه شکایات متعددی مربوط به اعضای اجرایی حکومت محلی دریافت شد. ۲۵ درصد از کل شکایات مستقیماً به فساد آموزشی مربوط می‌شد که هم استادان و هم دانشجویان مرتکب شده بودند (سبیک الرایس، ۲۰۱۲).

سازمان شفافیت بین‌الملل بوسنی و هرزگوین، با استفاده از یک نمونه معرف پانصد نفری از دانشجویان دانشگاه ساریوو، دریافت که ۶۰،۲ درصد این نمونه فکر می‌کردند فساد عظیمی در دانشگاه وجود دارد (نزویچ، ۲۰۰۵). آنها پس از انجام پیمایش دریافتند که رشوه‌دهی در فرایند امتحان و قبول آن از جانب استادان و نیز اصرار بر خرید مواد خواندنی اجباری، از رایج‌ترین جلوه‌های فساد آموزشی است (همان).

در آثار و تحقیقات ایرانی می‌توان به کتاب *تقلب علمی: جنبه‌های اجتماعی و حقوقی* (ذاکر صالحی، ۱۳۸۹) اشاره کرد. ذاکر صالحی در فصل چهارم کتاب به بحث فساد آموزشی و فساد در آموزش عالی پرداخته‌است (همان، ۸۴-۱۲۴). او به شاخص "برداشت از فساد" سازمان شفافیت بین‌الملل نیز اشاره کرده‌است (همان، ۱۱۲).

¹ Roshchina

فرضیه‌های طراحی الگوی سنجش فساد دانشگاهی

هر سازمانی در درون محیط اجتماعی بزرگ‌تری قرار دارد و با عناصر محیطی‌اش، اعم از طبیعت و محیط مادی و گروه‌ها و سازمان‌های دیگر، درگیر می‌شود. سازمان، به‌رغم خودمختاری، از دیگر سازمان‌ها متأثر می‌شود. در این معنا، پاره‌ای از ابعاد، اجزا، فعالیت‌ها، و فرآیندهای سازمانی بیشتر به حیات درونی سازمان معطوف است و پاره‌ای از آنها بیشتر با حیات بیرونی سازمان مرتبط است. اگرچه تفکیک حیات درونی و بیرونی سازمان تا حدی تصنعی است، می‌توان حدی از خودمختاری را برای هر یک از این دو قلمرو در نظر گرفت. با پذیرش فکر خودمختاری نسبی سازمان، به‌نظر می‌رسد برای سنجش فساد باید وزن بیشتری به عملکرد عوامل فعال در درون سازمان داد.

قوانین، فرهنگ و سنت‌های سازمانی، جامعه‌پذیری سازمانی، اخلاق حرفه‌ای، همگی، از عناصر مهمی هستند که می‌توانند زمینه را برای شکل‌گیری یا عدم شکل‌گیری فساد در درون سازمان فراهم کنند. علاوه بر این، با اینکه کنشگران از انواع راهبردهای اختفا بهره می‌گیرند تا اقدامات فاسدشان را نامرئی کنند، فساد همچون پدیده‌ای اجتماعی به‌طور نسبی تجربه و درک می‌شود و هر قدر که فساد شیوع بیشتری پیدا کند و ارزش‌ها و هنجارهای موجود در فرهنگ فساد را در درون سازمان جای‌گیر کند، میزان تجربه و درک کنشگران ذی‌ربط از فساد در سازمان شدت بیشتری پیدا می‌کند. شیوع فرهنگ فساد در درون سازمان به بازتولید فساد منجر می‌شود و داستان‌های مختلفی از فساد بر زبان کنشگران سازمانی و دیگر افراد مرتبط با آن جاری می‌شود. بنابراین، اگرچه معمولاً مطالعه مستقیم فساد امکان‌پذیر نیست، مطالعه غیرمستقیم آن از این رهگذر ممکن می‌شود.

بر اساس آنچه گفته شد، الگوی سنجش فساد باید همه ابعاد بحث‌شده را دربرگیرد: ۱. سطوح مختلف کنشگران درون سازمانی را در نظر بگیرد و برحسب میزان دسترسی آنها به منابع قدرت، وزن مناسبی به هر یک از آنها بدهد؛ ۲. ادراک و تجربه فساد را مطالعه کند. به‌علاوه، چنین الگویی باید وزن بیشتری به تجربه فساد بدهد؛ زیرا کنشگری که تجربه فساد را توصیف می‌کند، درباره امر واقع سخن می‌گوید، اما کنشگری که نگرش خود را درباره فساد سازمانی توضیح می‌دهد، چه‌بسا از نگرش‌های موجود متأثر است که الزاماً مبین امور واقع نیستند؛ ۳. الگوی سنجش فساد باید هر دو نوع حیات اجتماعی سازمان را در کانون توجه قرار دهد. هر سازمانی برحسب عملکردی که دارد، بر نیروهای درونی و بیرونی تأثیراتی دارد و بنابراین، هم کنشگران درون سازمان و هم کنشگرانی که بیرون از سازمان قرار دارند، ولی به‌نوعی با آن رابطه دارند (اعم از رابطه مستقیم یا غیرمستقیم)، از عملکرد آن تأثیر می‌گیرند و می‌توانند

تجربه‌ها و ادراکات خود را درباب سازمان توضیح دهند. الگویی که در این مقاله ارائه می‌شود بر چنین فرض‌هایی استوار است.

بررسی و ارزیابی اجمالی الگوهای سنجش فساد

پیش از ورود به بحث الگوی سنجش فساد دانشگاهی، مناسب است نخست بحثی را دربارهٔ انواع روش‌های سنجش فساد دنبال کنیم. محمد فاضلی در کتاب *مقدمه‌ای بر سنجش فساد* روش‌های مختلف سنجش فساد را دسته‌بندی و قوت‌ها و ضعف‌های هر یک از روش‌ها را بررسی کرده است. جدول شماره ۱ به صورت خلاصه روش‌های سنجش فساد را نمایش می‌دهد.

جدول ۱. روش‌های سنجش فساد^۱

روش‌های غیر پیمایشی سنجش فساد		روش‌های پیمایشی سنجش فساد	
سنجش بر مبنای اقتصاد کلان	سنجش در سطح خرد	روش‌های خرد نگر	روش‌های کلان‌نگر
اقتصاد غیر رسمی	بررسی اسناد مالی	دنبال کردن جریان کار	پیمایش ادراک فساد
ارزیابی تفاوت هزینه و درآمد	بررسی موردی پروژه‌ها	پیمایش کمی ارائه خدمات	پیمایش تجربه فساد
تقاضای پول نقد	روش تفاوت ارزش و هزینه	فساد در سطح شرکت	پیمایش ادراک و تجربه فساد
ارزیابی ورودی مواد اولیه			شمردن گزارش‌های روزنامه‌ها
ارزیابی به کمک الگوهای اقتصادسنجی			شمارش شکایات

روش‌هایی نظیر شمارش گزارش‌های روزنامه‌ها، به این دلیل که فساد در نظام دانشگاهی بازتاب درخور توجهی در روزنامه‌ها ندارد، و اطلاعات مقایسه‌پذیری فراهم نمی‌کند، مناسب نیست. به همین ترتیب، روش‌های حسابرسی پروژه‌ها سنخیت چندانی با فعالیت‌های نظام دانشگاهی ندارد

^۱ این مباحث به صورت مبسوط در دو کتاب ذیل هدف بحث قرار گرفته‌است:

فاضلی، محمد (۱۳۸۸) *مقدمه‌ای بر سنجش فساد*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
عابدی‌جعفری، حسن و همکاران (۱۳۹۵) *نظریه‌های فساد و سلامت اداری*، تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.

و بسیار پیچیده است. روش‌های پیگیری هزینه‌های عمومی^۱ و پیمایش کمی ارائه خدمات^۲ برای کاربرد در گستره‌های زیاد طراحی نشده‌اند و اقدام به این کار هزینه و زمان زیادی می‌طلبد. از سوی دیگر، این روش‌ها زمانی که بودجه‌هایی تخصیص داده می‌شود، برای سنجش کیفیت نوع خاصی از خدمات استفاده می‌شوند. بحث چگونگی صرف کردن بودجه‌ها در آموزش عالی، همانند دیگر سازمان‌ها، مطرح است، اما این نوع از فساد در تمام سازمان‌ها ممکن است رخ دهد؛ بنابراین، خصلت ویژه دانشگاهی ندارد و به بیان دیگر، فساد در بودجه با اغلب اشکال فساد که در نظام دانشگاهی رخ می‌دهد تفاوت دارد.

کیفیت ارائه خدمات در نظام دانشگاهی نیز به همه حوزه‌ها تعمیم‌پذیر نیست. برای مثال، برعکس حوزه آموزشی، حوزه‌هایی مانند پژوهشی و... ارباب رجوع ندارند و به شیوه متداول در "پیمایش کمی ارائه خدمات" نمی‌توان به سنجش کیفیت ارائه خدمات اقدام کرد. داده‌های حاصل از این روش‌ها نیز قابلیت مقایسه میان بخش‌های مختلف سازمان را ندارند.

برخلاف روش‌هایی که برشمرده شد، روش‌هایی نظیر سنجش ادراک و تجربه فساد قابلیت مقایسه دارند و سرعت و سهولت انجام آنها زیاد است، هرچند ممکن است این روش‌ها نیز همه اشکال فساد رایج در نظام دانشگاهی را پوشش ندهند. براساس آنچه گفته شد، هیچ‌یک از ابزارهای پیش‌گفته به تنهایی برای سنجش فساد در نظام دانشگاهی مناسب نیستند. از این رو، در ادامه، می‌کوشیم ابزاری با مشخصات مناسب برای کاربرد در نظام دانشگاهی ارائه کنیم.

معیارهای اساسی برای طراحی ابزار سنجش فساد دانشگاهی

با توجه به گستردگی نظام دانشگاهی و تعدد ذی‌نفعان و کنشگران این حوزه، و اشکال متنوع بروز فساد در آموزش عالی، روش سنجش فساد در نظام دانشگاهی باید دارای ویژگی‌های ذیل باشد:

سهولت و سرعت کاربرد ابزار: ابزار باید سهولت استفاده، سرعت در اجراء و قابلیت کسب اطلاعات از حوزه‌های مختلف نظام دانشگاهی و ذی‌نفعان و کنشگران متعدد این حوزه را داشته باشد. در ضمن، هزینه و زمان لازم برای کاربرد ابزار نیز مهم است.

مقایسه‌پذیر بودن نتایج: آموزش عالی و نظام دانشگاهی شامل حوزه‌های مختلف است و هر حوزه دارای سطح و گستره‌ای از فساد و اشکال آن است. آموزش عالی ممکن است بخواهد میزان فساد در هر یک از دانشگاه‌های دولتی را با یکدیگر مقایسه کند، یا بخواهد میزان فساد در دانشگاه‌های دولتی را با دانشگاه آزاد و دیگر دانشگاه‌ها مقایسه و دانشگاه‌ها را از حیث میزان

^۱ PETS

^۲ OSD

فساد یا سلامت رتبه‌بندی کند. داده‌ها باید به گونه‌ای باشد که بتوان میزان فساد در سازمان‌های مختلف، و نمره فساد در نظام دانشگاهی را با نمره فساد دیگر سازمان‌ها و نهادها مقایسه کرد.

چندبعدی بودن شاخص سنجش: مرور ما بر ابزارهای مختلفی که برای سنجش فساد به کار گرفته شده نشان می‌دهد هر یک از این ابزارها فقط یکی از صورت‌های فساد را می‌سنجند یا بر سنجش شاخصی واحد که برای سنجش مناسب تشخیص داده شده (نظیر شاخص ادراک فساد) متکی‌اند. اما یکی از خواسته‌های همه سازمان‌ها در سنجش فساد، سنجش براساس شاخص‌های چندبعدی است. شاخص چندبعدی باید هم‌زمان ترکیبی از سنجش ادراک فساد، تجربه فساد (قربانی فساد شدن)، نظرهای نخبگان درباره میزان رواج فساد، و بررسی موردی پرونده‌ها را ممکن سازد.

گردآوری از منابع مختلف: وقتی شاخص سنجش فساد چندبعدی شود، بدان معناست که داده‌های استفاده‌شده برای سنجش فساد از منابع مختلف گرفته شده‌اند و این تضمین بیشتری برای نزدیک‌تر شدن به واقعیت فساد و کسب شناختی بیشتر از این پدیده است.

ابزار سنجش چندبعدی فساد در نظام دانشگاهی

در ادامه، ابزاری را برای سنجش فساد در نظام دانشگاهی معرفی می‌کنیم که می‌توان ادعا کرد تمام ویژگی‌های پیش‌گفته برای سنجش فساد در این سازمان را داراست. این روش برگرفته از شیوه‌ای است که اولین بار آمارتیا سن برای سنجش میزان فقر به‌کار گرفت (سن، ۱۹۷۶) و فالستر و همکارانش آن را برای سنجش فساد بسط دادند (فالستر و همکاران، ۲۰۰۹). جزئیات فنی این تکنیک برای کاربرد در نظام دانشگاهی تغییر داده شده‌است.

الگوی سنجش فساد دانشگاهی

الگوی سنجش فساد دانشگاهی شامل سه بعد اصلی ادراک، تجربه، و ارزیابی فساد دانشگاهی است که هر یک دارای سه مؤلفه تعامل فاسدکنشگران، تعامل نهادی فاسد، و فساد در تولید علمی است. در مجموع، این ابعاد و مؤلفه‌ها در قالب شش پودمان (ماژول) شامل تجربه و ادراک استادان، دانشجویان، مدیران، کارکنان، ادراک شهروندان، و ارزیابی خبرگان با متغیرهای متعدد، که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد، سنجیده می‌شوند. الگوی ساده این ابزار به صورت نمودار ۱ قابل ترسیم است:

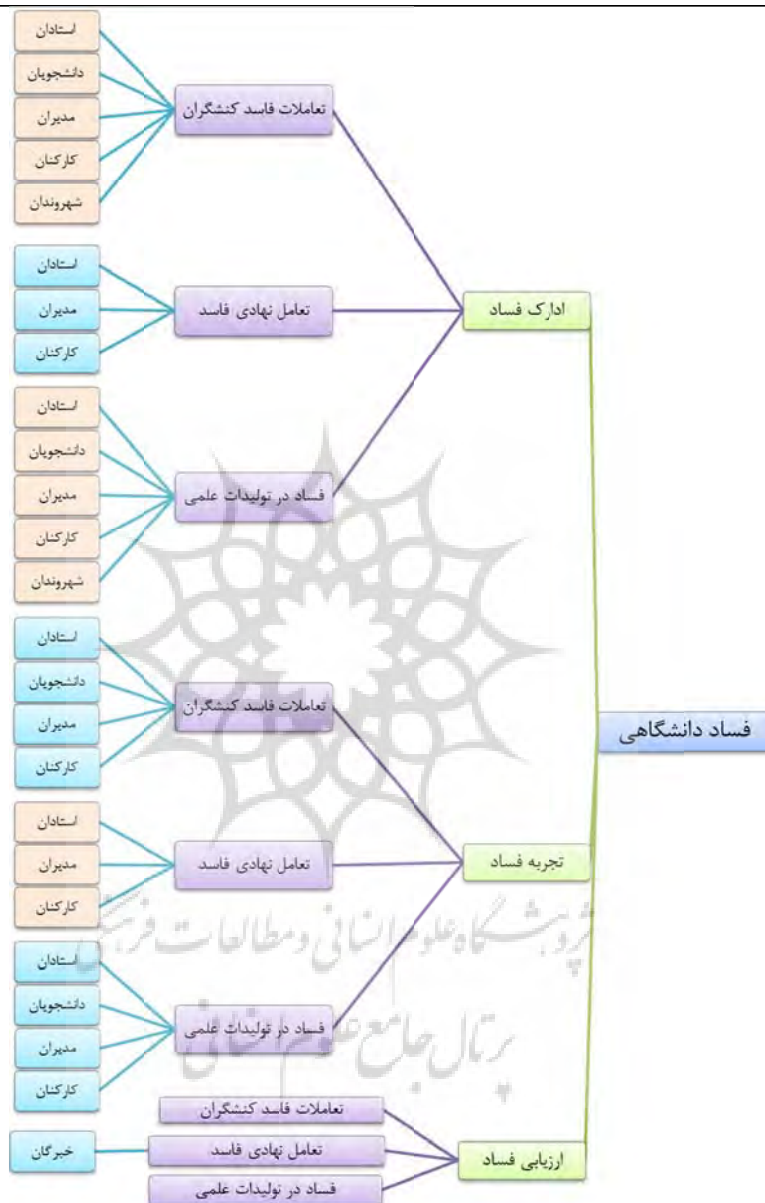
اعتباریابی الگو

چارچوب کلی این روش را پیشتر نویسندگان این مقاله در کتاب *نظریه‌های فساد و سلامت / اداری (عابدی‌جعفری و همکاران، ۱۳۹۵)* معرفی کرده و برای سنجش فساد در شهرداری تهران به کار برده‌اند. در این مقاله، ضمن انطباق این روش با نظام دانشگاهی، و بسط آن در این حوزه، تغییراتی در روش ایجاد شده‌است. گفتنی است چهار پودمان در سنجش فساد شهرداری وجود داشته‌است. بر مبنای الگوی مورد بحث، چهار ابزار سنجش از الگو استخراج و چهار پرسش‌نامه طراحی شد و اعتبار سازه ابزار به روش تحلیل عاملی بررسی و تأیید شد. پایایی ابزارهای مورد بحث با روش سنجش آلفای کرونباخ سنجیده شد که تمام ابزارها از پایایی مقبولی برخوردار بودند. در نهایت، باید بر این نکته تأکید کرد که یافته‌های حاصل از پیمایش و یافته‌های اسنادی و یافته‌های بخش کیفی مطالعه با یکدیگر سازگار و حمایت‌کننده هم بودند.

اشکال فساد در آموزش عالی

برای ورود به جزئیات بحث، بهتر است برخی اشکال فساد دانشگاهی را بررسی کنیم. قاب شماره ۱ برخی از مهم‌ترین اشکال فساد دانشگاهی را نشان می‌دهد. اینها قطعاً تمام انواع فساد نظام دانشگاهی نیستند، اما اهمیتشان در این است که نشان می‌دهند چرا سنجش چندبعدی فساد دانشگاهی ضروری است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

نمودار ۱. الگوی ساده سنجش فساد دانشگاهی

قاب ۱. اشکال فساد در نظام دانشگاهی

۱. فساد استادان شامل مواردی است مانند:
 - ۱-۱. درخواست رشوه‌های مادی و غیرمادی در ازای نمره، مانند:
 - ۱-۱-۱. وادار کردن دانشجو به نوشتن مقاله با نام استاد در صدر بدون همکاری استاد به‌عزای نمره کلاسی
 - ۲-۱-۱. گرفتن امتیازاتی از برخی از دانشجویان که صاحب منصباند (مانند طرح‌های پژوهشی و...) به‌عزای نمره کلاسی
 - ۳-۱-۱. دریافت خدمات جنسی در ازای نمره کلاسی
 - ۲-۱. پارتی‌بازی و ترجیح‌دادن جنس مخالف یا هم‌فکر سیاسی و... در ارزیابی و دادن نمره، مانند:
 - ۱-۲-۱. دادن نمره بیشتر از استحقاق (نمره دریافتی در امتحان و...) براساس سفارش‌های دریافتی از همکاران، دوستان و...
 - ۲-۲-۱. نمره‌دادن ناعادلانه به جنس مخالف و تزییع حق و نمره جنس موافق.
 - ۳-۲-۱. دخیل کردن مناسبات قومیتی، سیاسی، ایدئولوژیک و... در ارزیابی و ارائه نمره بیشتر از استحقاق به دانشجو
 - ۳-۱. سوءاستفاده از قدرت و اختیارات قانونی، مانند:
 - ۱-۳-۱. مجبور کردن دانشجو به خرید کتاب خاصی که منافع آن نصیب استاد می‌شود. ممکن است حتی کتاب خیلی مرتبط با موضوع واحد درسی یا خرید آن ضروری نباشد.
 - ۲-۳-۱. کاهش تعداد جلسات یا ساعات کلاس درسی.
 - ۳-۳-۱. کاهش محتوای درسی.
۲. فساد دانشجویان شامل مواردی است مانند:
 - ۱-۲. پیشنهاد ارائه رشوه‌های مادی و غیرمادی در ازای دریافت نمره (پاداش‌های کلامی تا پاداش جسمانی، عاطفی، اجتماعی و وجهتی، اداری، مادی، و...).
 - ۲-۲. کلاهبرداری، مانند دستکاری یا تحریف اطلاعات/ داده‌ها، حقایق و گزارش‌ها، در تکالیف پژوهشی و ...
 - ۳-۲. بحران‌سازی و مسئله‌آفرینی برای تحت فشار قراردادن استاد، به‌منظور دریافت نمره فراتر از استحقاق و ...
 - ۴-۲. اخاذی (راهبرد فشار و تهدید): سوء استفاده از ضعف استنادی که مشکلات اخلاقی، سیاسی، اداری، یا مالی دارند به‌منظور دریافت نمره فراتر از استحقاق و ...
 - ۵-۲. پارتی‌تراشی (راهبرد واسطه‌جویی): توسل به همکاران استاد یا مدیران او یا اعضای خانواده‌اش به منظور دریافت نمره فراتر از استحقاق و ...
۳. کنش فساد کارکنان در ارتباط با دانشجویان و استادان، شامل مواردی است مانند:
 - ۱-۳. جعل، مانند:
 - ۱-۱-۳. جعل اسناد و مدارک آموزشی و ... برای دانشجویان.
 - ۲-۱-۳. جعل اسناد برای استادان، مانند: دادن گواهی تعداد غیر واقعی دایره مقالات به داوران/ اعضای هیئت علمی برای استفاده از امتیاز آن هنگام ارتقا
 - ۲-۳. واسطه‌گری بین استاد و دانشجو، (دلالتی نمره)
 - ۳-۳. تأخیر در انجام کار دانشجو، در فرایندهایی مانند تسویه حساب، امور اداری تصویب پایان‌نامه، سنوات و ... به قصد دریافت رشوه

پیشنهاد الگو و رشی چندبندی برای سنجش فساد در آموزش عالی

۳-۴. سوءاستفاده از قدرت و منصب قانونی، مانند:
۳-۴-۱. اعمال نفوذ در چاپ کتاب و مقالات دانشجویان و استادان
۳-۴-۲. اعمال نفوذ در داوری مقالات
۳-۵. زدوبند کارمند اجرایی با نویسنده مقاله، برای درج نام کارمند در مقاله به ازای گرفتن تأییدیه مقاله یا تسریع در انتشار
۳-۶. تبانی با دانشجویان در آزمون‌ها و اجازه تقلب و ... به دانشجو توسط مراقب، در ازای دریافت خدمات مادی و جنسی و رشوه و ...
۴. کنش فساد مدیران دانشگاهی در ارتباط با دانشجویان، کارکنان، و اعضای هیئت علمی
۵. کنش فساد در ارتباطات دانشجویان با یکدیگر، مثال: اضافه کردن نام هم‌کلاسی در مقاله یا پژوهشی که حضور نداشته به صورت متقابل و درست کردن رزومه جعلی و...
۶. کنش فساد در ارتباطات استاد با استاد دیگر، مانند: الف) اعمال نفوذ در تأیید مقاله و داوری؛ ب) اعمال نفوذ در تأیید و چاپ کتاب، پژوهش و...
۷. شبکه فساد: شبکه‌ای از کنشگران فاسد به صورت هم‌زمان و در یک باند شامل: مدیر، استاد، کارمند، و دانشجو
۸. اشکال مختلف تعامل فاسد بین آموزش عالی/ دانشگاه با نهادها و سازمان‌ها
۹. اشکال مختلف فساد در تولید و نشر کتاب
۱۰. اشکال مختلف فساد در تولید و انتشار مقالات
۱۱. اشکال مختلف فساد در تولید و انتشار پایان نامه‌ها
۱۲. اشکال مختلف فساد در پژوهش‌ها
۱۳. اشکال مختلف فساد در همایش‌ها

همچنین، لازم است بررسی‌های مبتنی بر سنجش تجربه و نگرش در باب فساد با بررسی‌هایی که عمیق‌تر به ساختار فساد در نظام دانشگاهی می‌پردازند ترکیب شود. برای مثال، می‌توان این شاخص‌ها را با شاخص‌هایی که از بررسی پرونده‌های واقعی یا میزان گزارش موارد فساد به دست آمده‌اند ترکیب کرد. علاوه بر این، به دلیل درهم‌تنیدگی تعامل کنشگران با نظام دانشگاهی، اکثر کنشگران (اعضای هیئت علمی، دانشجویان، کارکنان، مدیران و...) با اشکال مختلف فساد در نظام دانشگاهی آشنایی دارند. اعضای هیئت علمی در برخی حوزه‌ها و دانشجویان، کارکنان و مدیران در حوزه‌های دیگر تجربه مستقیم دارند. اما کنشگران درباره بسیاری از اشکال فساد در نظام دانشگاهی واجد نگرش‌ها و ادراکاتی هستند، و درباره آنها دست‌کم شنیده‌های موثقی برای روایت دارند. بنابراین، اغلب شاخص‌های پیشنهادی برای هر پودمان را می‌توان به شکل متفاوتی در بخش‌های دیگر نیز به کار گرفت. افزون بر این، اغلب شاخص‌ها و متغیرهایی که برای سنجش فساد در پودمان‌های ذیل معرفی می‌شوند، امکان سنجش در دو حالت تجربه فساد و ادراک/ نگرش به فساد را دارند. بنابراین، می‌توان برای هر پودمان دو ماتریس جداگانه برای سنجش تجربه فساد و ادراک/ نگرش به فساد تعریف کرد. حال، با در نظر داشتن نکات ذکر شده، می‌توان برای سنجش فساد شش ابزار سنجش ترکیبی تدوین کرد. هر یک از ابزارها حاوی ابعاد، مؤلفه‌ها و متغیرهایی هستند که از راه تدوین یک پودمان به دست

می‌آیند و برای تعریف هر کدام از جبر ماتریس‌ها کمک گرفته می‌شود. این پودمان‌ها به ترتیب عبارت‌اند از:^۱

۱. پودمان سنجش فساد از طریق تجربه‌ها و نگرش‌های استادان؛
۲. پودمان سنجش فساد از طریق تجربه‌ها و نگرش‌های دانشجویان؛
۳. پودمان سنجش فساد از طریق تجربه‌ها و نگرش‌های مدیران؛
۴. پودمان سنجش فساد از طریق ارزیابی خبرگان؛
۵. پودمان سنجش فساد از طریق تجربه‌ها و نگرش‌های کارکنان؛
۶. پودمان سنجش تصور عمومی از فساد در نظام دانشگاهی (سنجش نگرش کلی مردم به فساد در نظام دانشگاهی).

در ادامه، مشخصات هر پودمان تشریح شده‌است. روش کلی برای محاسبه شاخص چندمعیاری سنجش فساد برای همه پودمان‌ها یکسان است؛ از این رو، جزئیات فنی مربوط به یک پودمان را تشریح می‌کنیم و در بقیه، صرفاً به مفاهیم و شاخص‌های مربوط به هر یک می‌پردازیم.

الف) پودمان سنجش فساد از طریق تجربه‌ها و نگرش‌های استادان

مهم‌ترین کنشگران آموزش عالی استادان هستند. قدرت به‌امانت داده‌شده به ایشان و میزان اعمال آن با توجه به ساختاری که در آن قرار دارند، موقعیت، سمت، و شخصیتی که دارند متفاوت است. ایشان می‌توانند عامل یا قربانی فساد باشند و می‌توان سنجش تجربه‌ها و نگرش‌های استادان از فساد را در دستور کار قرار داد. در نتیجه، در این بخش با دو ماتریس مواجه هستیم: ماتریس تجربیات استادان (PE) و ماتریس نگرش استادان (PA).

حال، تصور کنید که تعداد K شاخص برای سنجش نگرش و تجربه استادان در زمینه فساد در حوزه-های مختلف آموزش عالی تدوین شده‌است. همچنین، نگرش و تجربه n استاد درباره فساد در یک حوزه (D_i) سنجیده شده‌است. بر این اساس، می‌توانیم ماتریس ذیل را تشکیل دهیم:

^۱ می‌توان پودمان‌های دیگری نیز به این فهرست افزود که روش گردآوری اطلاعات آنها متفاوت است. مانند:

ماژول پرونده‌ها: پرونده‌های فساد و تخلفاتی که در هیئت‌های رسیدگی به تخلفات در دانشگاه‌ها و وزارت علوم، در حراست دانشگاه‌ها و... وجود دارد.

ماژول پرونده‌های فساد دانشگاهی که در قوه قضائیه یا سازمان‌های نظارتی وجود دارد. چون به‌لحاظ اجرایی دسترسی به این پرونده‌ها دشوار است، پودمان آن را در این الگو لحاظ نکرده‌ایم.

$$PA = \begin{pmatrix} a_{11} & \dots & a_{1k} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \dots & a_{nk} \end{pmatrix} \quad PE = \begin{pmatrix} a_{11} & \dots & a_{1k} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \dots & a_{nk} \end{pmatrix}$$

هر دو ماتریس PA و PE یک ماتریس $n \times k$ است که در آن نگرش‌ها و تجربه n استاد در خصوص k شاخصی که برای سنجش فساد در پودمان استادان در نظر گرفته می‌شود سنجیده و به‌جای درایه‌های ماتریس قرار داده شده‌است. برای مثال، تصور کنید ستون اول ماتریس PA نشان‌دهنده نگرش هر استاد درباره میزان رواج فساد در نظام دانشگاهی باشد. به‌این ترتیب، هر a_{i1} نشان می‌دهد که نگرش فرد شماره i درباره میزان رواج فساد (شاخص ۱ مندرج در اولین ستون ماتریس) در آموزش عالی چگونه است. به‌همین ترتیب، هر a_{ij} نیز نشان می‌دهد نگرش یا تجربه نفر شماره i در زمینه شاخص j چیست.

آمارتیا سن و بقیه کسانی که با این رویکرد به سنجش فقر پرداخته‌اند، معتقدند باید یک مقدار ویژه برای هر شاخص فقر در نظر گرفت تا اگر میزان بهره‌مندی فرد از آن مقدار ویژه کمتر باشد، آن شخص فقیر به حساب آید. همین انگاره برای سنجش فساد نیز به‌کار گرفته می‌شود. اگر هر فرد با درآمد کمتر از یک‌دلار در روز فقیر به‌حساب آید، به‌همین ترتیب می‌توان هر نگرش یا تجربه‌ای را که بیشتر از حدی باشد، شاخص فساد به‌حساب آورد. اگرچه دو ردیف اول دو ماتریس PA و PE با نمادهای متفاوتی نوشته شده‌اند، می‌توان این ردیف‌ها را برای هر دو ماتریس یکسان تعریف کرد. به‌عبارتی، می‌توان ضریب اختصاص داده‌شده به هر شاخص را در دو ماتریس یکسان قرار داد و مقدار ویژه را نیز، بسته به شیوه‌ای که برای اندازه‌گیری نگرش و تجربه لحاظ می‌شود، یکسان قرار داد. در صورتی که درایه‌های هر دو ماتریس در سطح سنجش رتبه‌ای اندازه‌گیری شوند، می‌توان از مقادیر ویژه یکسان برای این دو ماتریس استفاده کرد، در غیراین صورت، مقادیر ویژه برای دو مقیاس متفاوت خواهد بود.

باین شرح، حال، بردار Z را در نظر بگیرید. بردار سطری Z دارای k درایه (به تعداد شاخص‌های سنجش فساد) است و نشان‌دهنده مقادیر ویژه‌ای است که اگر ادراکات و تجربه‌های افراد بررسی شده و مندرج در ماتریس P از این مقادیر ویژه بیشتر باشد، می‌توان آن ادراک یا تجربه را شاخص فساد به‌حساب آورد.

$$Z = [z_1, z_2, \dots, z_k]$$

حال، تصور کنید که شاخص‌های مختلف دارای ارزش یکسانی نباشند و هر شاخص دارای وزن^۱ مشخصی باشد. این وزن می‌تواند براساس میزان وقوع یک نوع فساد در سازمان، یا اهمیتی که سازمان برای مبارزه با آن قائل است، یا تأثیری که بر ذهنیت کنشگران داخل سازمان یا شهروندان به سازمان دارد تعیین شود.^۲ به این ترتیب، یک بردار سطری از وزن‌های تخصیص‌پذیر به هر شاخص نیز وجود دارد.

$$W = [w_1, w_2, \dots, w_k]$$

حال، می‌توانیم ماتریس P را به صورت جدیدی بنویسیم. در این شکل جدید، اولین سطح ماتریس مقادیر ویژه برای هر شاخص است و سطر دوم نیز وزن اختصاص داده شده به هر شاخص را در برمی‌گیرد.

$$P = \begin{pmatrix} z_1 & z_2 & \dots & z_k \\ w_1 & w_2 & \dots & w_k \\ a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1k} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nk} \end{pmatrix}$$

$$P = \begin{pmatrix} z_1 & z_2 & \dots & z_k \\ w_1 & w_2 & \dots & w_k \\ a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1k} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nk} \end{pmatrix}$$

^۱ Weight

^۲ به هنگام ساخت مقیاس ترکیبی، بعد از اعمال وزن روی متغیرها، اعمال وزن را در سه مرحله دیگر ادامه خواهیم داد. (۱) W_1 اعمال وزن به حوزه‌های (ابعاد) مختلفی که فساد در آن رخ می‌دهد، مانند فساد در حوزه آموزشی، فساد در حوزه پژوهشی، در تولید کتاب و... (۲) W_2 اعمال وزن مؤلفه‌های تجربه فساد و ادراک/نگرش به فساد (۳) W_3 اعمال وزن نمره‌های هر گروه از پاسخگویان مندرج در پودمان‌ها (استادان، دانشجویان، کارکنان و...)، به نظر می‌رسد در ساخت مقیاس ترکیبی سنجش فساد، برای مثال، محاسبه یک نمره واحد در مقیاس صفر تا صد برای هر دانشگاه، وزن نگرش‌ها و تجربیات استادان، متفاوت با دانشجویان، متفاوت با کارکنان و... خواهد بود. برای تعیین وزن متغیرهای سنجش فساد، وزن حوزه‌هایی که فساد در آنها رخ می‌دهد، وزن مؤلفه‌های تجربه فساد و ادراک فساد، و وزن کنشگران نظام دانشگاهی (پاسخگویان) از ابزار پرسش‌نامه و نظرسنجی از خبرگان استفاده خواهد شد.

اکنون، نوبت آن است که y_{ij} محاسبه شود. از محاسبه مقادیر y_{ij} یک ماتریس به دست می آید که مبنای محاسبه شاخص چندمعیاری فساد است.

$$y_{ij} = (a_{ij} - z_j) \times w_j$$

و ماتریس Y به شکل ذیل محاسبه می شود:

از اینجا به بعد، با چند گزینه برای تعیین اینکه هر درایه از ماتریس Y نشانگر فساد است یا خیر مواجهیم. راه کار اول آن است که هر درایه بزرگتر از صفر را نشانگر فساد تلقی کنیم و به جای آن عدد ۱ را قرار دهیم، و هر درایه یا y_{ij} مساوی یا کوچکتر از صفر را نشانگر فساد ندانیم و برابر صفر تلقی کنیم. به این ترتیب، ماتریسی به دست می آید که همه درایه های آن را صفر یا یک تشکیل می دهد.

با شمارش تعداد درایه هایی که یک شده اند و تقسیم آن بر تعداد کل درایه ها، شاخص فساد چندبعدی در پودمان اول محاسبه می شود. در اصل، این شاخص تعداد ادراکات یا تجربه های نشانگر فساد را در میان کل ادراکات و تجربه های بررسی شده نشان می دهد. به این ترتیب، شاخص فساد براساس شمارش تعداد درایه های نشانگر فساد به این صورت است:

$$PI_1 = \frac{\sum t_{ij}}{n \times k}$$

این شاخص فقط نسبت تعداد درایه های نشانگر فساد را مشخص می کند، اما نمی تواند میان درایه هایی با مقادیر بزرگ و کوچک تمایز قائل شود. برای مثال اگر مقدار ویژه (z_j) برای شاخصی ۲ باشد، آن گاه دو مقدار متفاوت برای a_{ij} (برای مثال ۴ و ۵)، به t_{ij} یکسانی می انجامند. تفاضل هر دو مقدار با مقدار ویژه ۲ بزرگتر از صفر است و طبق قاعده گفته شده، مقدار t_{ij} برای هر دو برابر ۱ می شود. به این ترتیب، شدت نگرش ها و تجربه های نشانگر فساد در شاخص PI_1 بازتاب نمی یابد.

اما، راه دوم آن است که به عوض تبدیل مقادیر y_{ij} به صفر و یک، از تبدیل دیگری استفاده کنیم، به نحوی که شدت مقدار نشانگر فساد در شاخص نهایی بازتاب داشته باشد. تبدیل‌های زیر همین کار را انجام می‌دهند. به این ترتیب، درایه‌هایی که کمتر از مقدار ویژه باشند، صفر تلقی می‌شوند و مقادیری که بالاتر از مقدار ویژه باشند، به عوض آنکه به یک تبدیل شوند، به همان ترتیب در ماتریس باقی می‌مانند. در این صورت، شاخص چندمعیاری فساد به صورت ذیل نمایش داده می‌شود.

$$PI_2 = \frac{\sum p_{ij}}{n \times k}$$

جدول ۲. مثالی از سنجش چندمعیاری فساد بر اساس تجربه و نگرش به فساد استادان

	m1	m2	m3	m4	m5	m6	m7	m8
Z	2	3	2	2	4	2	3	2
W	1	2	3	2.2	1	2	2.5	3
P1	2	1	3	1	3	2	5	3
P2	3	6	5	4	2	5	8	2
P3	4	4	6	6	1	2	9	1
P4	8	7	1	9	2	2	2	4
P5	5	2	2	2	1	2	1	9
مقادیر y_{ij}	0	-4	3	-2.2	-1	0	5	3
	1	6	9	4.4	-2	6	12.5	0
	2	2	12	8.8	-3	0	15	-3
	6	8	-3	15.4	-2	0	-2.5	6
	3	-2	0	0	-3	0	-5	21
مقادیر t_{ij}	0	0	1	0	0	0	1	1
	1	1	1	1	0	1	1	0
	1	1	1	1	0	0	1	0
	1	1	0	1	0	0	0	1
	1	0	0	0	1	0	0	1

	$PI_1 = 21/40 = 0.525$							
مقادير P_{ij}	0	0	3	0	0	0	5	3
	1	6	9	4.4	0	6	12.5	0
	2	2	12	8.8	0	0	15	0
	6	8	0	15.4	0	0	0	6
	3	0	0	0	0	0	0	21
	$PI_2 = 149.1/40 = 3.7275$							

جدول شماره ۲ نمونه‌ای از سنجش فساد را براساس شیوه معرفی شده نشان می‌دهد. در این جدول، از هشت معیار برای سنجش فساد استفاده شده است (m_1 تا m_8). نظر پنج استاد در خصوص این هشت معیار ثبت شده است. افراد می‌توانسته‌اند ارزیابی خود را در نمره‌ای بین ۱ تا ۱۰ بیان کنند. دو بردار Z و W نیز برای مقادیر ویژه و وزن‌ها در نظر گرفته شده‌اند. ماتریس‌های بعدی براساس فرمول‌هایی که قبلاً معرفی شد محاسبه شده‌اند. شاخص PI_1 و PI_2 به ترتیب میانگین ماتریس‌های کل مقادیر t_{ij} و p_{ij} هستند. نکته مهم اینجاست که اگر مقادیر دو بردار Z و W برای بخش‌های مختلف ثابت نگه داشته شود، و در فواصل میان دو اندازه‌گیری فساد (برای مثال در سال‌های متوالی) این بردارها تغییر داده نشوند، می‌توان شاخص چندمعیاری هر سال را با سال‌های دیگر و همچنین شاخص هر حوزه را با حوزه‌های دیگر مقایسه کرد.

تغییر مقیاس نمره‌های شاخص‌ها

گام بعدی در پردازش اطلاعات تغییر مقیاس نمره‌ها به مقیاس صفر تا صد است. این کار جهت کسب قابلیت مقایسه نمره‌ها با یکدیگر و نیز نشان دادن درصد کل نمره‌های ممکن حاصل برای هر شاخص انجام می‌گیرد. فرمول کلی تبدیل مقیاس شاخص‌ها به شرح زیر است:

$$\text{مقیاس } 0 \text{ تا } 100 = \frac{\text{نمره واقعی به دست آمده از شاخص}}{\text{حداقل نمره ممکن شاخص} - \text{نمره واقعی به دست آمده از شاخص}} \times 100$$

دامنه تغییرات ممکن شاخص

پودمان سنجش فساد از طریق تجربه‌ها و نگرش‌های استادان

از شرحی که ارائه شد، برمی‌آید که برای رسیدن به شاخصی چندمعیاری برای سنجش فساد در نظام دانشگاهی براساس دیدگاه استادان، مقولات زیر را نیاز داریم:

۱. شاخص‌های سنجش فساد (k شاخص) که آنها را m_1 تا m_k می‌خوانیم؛
۲. بردار مقادیر ویژه (k مقدار ویژه)؛

۳. بردار وزن‌ها (k وزن) که به شاخص‌ها وزن دهند؛

۴. ابزارهای سنجش شاخص‌هایی که در نظر گرفته شده‌اند.

بردار مقادیر ویژه و بردار وزن‌ها براساس اولویت‌های سازمان و نظر خبرگان تعیین می‌شوند. به عبارت دیگر، آموزش‌عالی/ دانشگاه است که تشخیص می‌دهد بنا به اهداف و دستور کار سازمانی‌اش-که می‌خواهد چه سطحی از ادراکات یا تجربه فساد را به‌منزله مقدار مقبول بپذیرد، و بیش از آن را نشانگر فساد به حساب آورد. برای مثال، اگر پاسخگویان در برابر این سؤال که «به نظر شما از نظر دستکاری یا تحریف اطلاعات/ داده‌ها و گزارش‌ها در تکالیف پژوهشی دانشجویان چقدر فساد وجود دارد؟» بتوانند نمره‌ای بین ۱ تا ۱۰ انتخاب کنند، دانشگاه می‌تواند برای مثال مقادیر بالاتر از ۳ را نشانگر فساد در نظر بگیرد. هر قدر مقدار ویژه نشانگر فساد پایین‌تر انتخاب شود، مقدار شاخص ترکیبی فساد بیشتر خواهد شد.

انتخاب وزن برای شاخص‌ها نیز به سیاست‌ها و اولویت‌های سازمان وابسته است. ممکن است دانشگاه به آن اندازه که به تقلب در رساله‌ها حساس است، به دیدگاه‌های شهروندان درباره رواج فساد در دانشگاه‌ها حساسیت نداشته باشد. از همین رو، مایل است دوبرابر اهمیتی که به ادراک شهروندان از فساد در آموزش‌عالی داده می‌شود، به تقلب در رساله‌ها اهمیت داده شود. بنابراین، ضرایب به‌گونه‌ای تنظیم می‌شوند که چنین چیزی محقق شود. به‌این ترتیب، مهم‌ترین بخشی که باید در اینجا درباره آن تصمیم گرفته شود، شاخص‌هایی است که برای سنجش فساد استفاده می‌شود. برای مشخص کردن شاخص‌های سنجش فساد، به تعریفی از فساد نیازمندیم. این تعریف باید زمینه طرح شاخص‌های چندگانه را فراهم سازد.

فساد در آموزش‌عالی نظامی از روابط غیررسمی تعریف می‌شود که دسترسی غیرقانونی به دارایی مادی و غیرمادی را با سوءاستفاده کردن از اعتماد یک اداره دولتی یا خصوصی امکان‌پذیر می‌کند (اوسپیان،^۱ ۲۰۱۴). فساد در آموزش‌عالی را می‌توان حول تخطی از قوانین آموزشی-پژوهشی و هنجارهای علمی و اخلاقی حاکم بر محیط‌های آموزشی-پژوهشی و سوءاستفاده از قدرت آموزشی و پژوهشی برای منافع شخصی، گروهی، سیاسی و... تعریف کرد که به آسیب‌دیدن سرمایه و اعتماد عمومی منجر می‌شود. براساس مصاحبه‌های اکتشافی با چند استاد، دانشجو، کارمند و تجربه زیسته محققان، انواع فساد و مصادیق آنها در نظام دانشگاهی شناسایی شده‌است. ما براساس مرور مصادیق فساد در نظام دانشگاهی، تعدادی^۲ از مهم‌ترین انواع شاخص‌های نگرش و تجربه فساد را که می‌توان از آنها برای تدوین ماتریس‌های شاخص چندمعیاری فساد استفاده کرد در قالب زیر آورده‌ایم.

¹ Osipian

² شاخص‌های سنجش فساد در نظام دانشگاهی در پودمان اول، بیشتر از تعداد ذکر شده است.

قاب ۲. برخی از مهم‌ترین شاخص‌های نگرش و تجربه فساد در دانشگاه (استادان)

۱. پیشنهاد انواع رشوه مادی و غیرمادی به استاد از طرف دانشجو و... (مصادیق تجربه فساد)؛
۲. درخواست انواع رشوه مادی و غیرمادی از دانشجو و... (مصادیق تجربه غیرمستقیم^۱ فساد)؛
۳. ادراک کلی وجود فساد در نظام دانشگاهی (ادراک فساد)؛
۴. کلاهبرداری، مانند دستکاری یا تحریف اطلاعات/ داده‌ها، گزارش‌ها، در تکالیف پژوهشی و ... از سوی دانشجو (مصادیق تجربه مستقیم/ غیرمستقیم فساد)؛
۵. پارتی‌تراشی (راه‌برد واسطه‌جویی): توسل به همکاران استاد یا مدیران او یا اعضای خانواده‌اش به منظور دریافت نمره فراتر از استحقاق و... (مصادیق تجربه مستقیم/ غیرمستقیم فساد)؛
۶. اخاذی (راه‌برد فشار و تهدید): سوءاستفاده از ضعف استادانی که مشکلات اخلاقی، سیاسی، اداری، یا مالی دارند به‌منظور دریافت نمره فراتر از استحقاق و... (مصادیق تجربه مستقیم/ غیرمستقیم فساد)؛
۷. جعل: مانند دستکاری داده‌های طرح‌های پژوهشی؛
۸. ساخت و پاخت: مانند: ساخت و پاخت با کارفرما/ با ناظر طرح‌های پژوهشی؛
۹. سرقت ادبی: مانند: سرقت مقالات، سرقت ایده‌ها، سرقت طرح‌های پژوهشی، خرید مقالات و...؛
۱۰. سوءاستفاده از قدرت و اختیارات قانونی، مانند: کاهش تعداد جلسات یا ساعات کلاس درسی، کاهش محتوای درسی، مجبور کردن دانشجو به خرید یک کتاب خاص.

به‌این ترتیب، پودمان اول در دو قسمت عملیاتی می‌شود: برای تنظیم ماتریس PA از استادانی که به صورت نمونه بررسی می‌شوند، برای مثال، پرسیده می‌شود «به‌طور کلی» هریک از شاخص‌های فساد که در بالا ذکر شد چقدر وجود دارد؟ به‌این ترتیب، ماتریسی از نگرش‌های افراد درخصوص میزان رواج انواع فساد در نظام دانشگاهی حاصل می‌شود. اما برای آنکه از میزان تجربه‌شدن هریک از شاخص‌های فساد مطلع شویم، می‌توان از استادان نمونه‌گیری شده درخصوص دو نوع تجربه‌کردن این مقولات پرسش کرد. در نوع اول، تجربه غیرمستقیم پرسیده می‌شود: «شما چقدر شاهد بروز ... شاخص‌های فساد که در بالا ذکر شد بوده‌اید؟». در این سؤال نوعی از تجربه موارد فساد که فرد شاهد آن بوده

^۱ تجربه مستقیم، یعنی برای خود فرد اتفاق افتاده؛ تجربه غیرمستقیم، یعنی یا شاهد وقوع آن توسط استادان همکار بوده یا از طریق موثقی از اتفاق افتادن این نوع فساد مطلع شده‌است (نمی‌توان به‌صورت مستقیم از استادان در این باره سؤال کرد).

است سنجیده می‌شود. اما در پرسش نوع دوم، از فرد درباره اینکه چقدر هریک از انواع فساد را خودش تجربه کرده‌است (قربانی یا نفع‌برنده از یک نوع فساد بوده‌است) سؤال می‌شود. به این ترتیب، می‌توان در پودمان اول سنجش فساد در نظام دانشگاهی، یک شاخص چندمعیاری از نگرش به فساد در نظام دانشگاهی و دو شاخص مربوط به تجربه فساد در نظام دانشگاهی به دست آورد. در نهایت، باید به این نکته اشاره کرد که این شاخص‌ها را در سطوح مختلف می‌توان به کار برد. می‌توان از آنها برای مقایسه حوزه‌های مختلف وقوع فساد در نظام دانشگاهی استفاده کرد. همچنین، دانشگاه‌های مختلف را نیز می‌توان براساس آنها مقایسه کرد. مقایسه سالیانه اطلاعات مربوط به حوزه‌های بروز فساد و میزان فساد در هر دانشگاه و... نیز امکان‌پذیر است.

پودمان سنجش فساد از طریق تجربه‌ها و نگرش‌های دانشجویان

بعد از استادان، دانشجویان مهم‌ترین کنشگران آموزش عالی محسوب می‌شوند. دانشجویان قدرتشان را کمتر از نهاد آموزش عالی می‌گیرند. برخی از دانشجویان از قدرت سیاسی داخل و خارج از دانشگاه بهره می‌برند و می‌توانند از آن برای تحت فشار قراردادن استادان و کسب منافع شخصی سوءاستفاده کنند. برخی دانشجویان از ویژگی‌های جسمانی خود سوءاستفاده می‌کنند، در مقاطع ارشد و به‌ویژه دکتری قدرت فنی و ارائه خدمات علمی-پژوهشی بیشتر نمایان می‌شود و می‌تواند ابزاری برای مبادلات فاسد قرار گیرد. برخی به واسطه ارتباطات خانوادگی امکان پارتی‌بازی و دیگر اشکال فساد برایشان فراهم می‌شود، و هنگامی که دانشجویان دارای سمت‌های مهم در خارج از دانشگاه هستند، امکان مبادلات فاسد با کنشگران دیگر و استفاده از آن موقعیت برای منافع شخصی‌شان بیشتر فراهم می‌شود.

پودمان دوم سنجش چندمعیاری فساد، با همان جزئیات فنی که در خصوص پودمان اول ذکر شد، بر مبنای نظر مهم‌ترین ذی‌نفعان/ دانشجویان در نظام دانشگاهی تدوین می‌شود. بحث از ادراک دانشجویان از فساد و تجربه کردن آن، چه در جایگاه آغازکننده فساد و چه پذیرنده و قربانی آن نیز به میان می‌آید. بنابراین، بایست دو معیار سنجش تجربه‌های دانشجویان از فساد و سنجش نگرش‌های دانشجویان درباره فساد را نیز در دستور کار قرار داد. در نتیجه، در این بخش نیز با دو ماتریس مواجهیم: ماتریس تجربیات دانشجویان^۱ و ماتریس نگرش‌های دانشجویان.^۲

^۱ SE

^۲ SA

ماتریس S از سنجش تجربه‌ها و نگرش‌های دانشجویان درباره k شاخص فساد که فاصله آنها با k مقدار ویژه محاسبه شده و با k ضریب مختلف وزن داده می‌شوند به دست می‌آید. بقیه محاسبات نیز مانند پودمان اول است.

$$SE = \begin{pmatrix} z_{se1} & z_{se2} & \dots & z_{sek} \\ w_{se1} & w_{se2} & \dots & w_{sek} \\ se_{11} & se_{12} & \dots & se_{1k} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ se_{n1} & se_{n2} & \dots & se_{nk} \end{pmatrix} \quad SA = \begin{pmatrix} z_{sa1} & z_{sa2} & \dots & z_{sak} \\ w_{sa1} & w_{sa2} & \dots & w_{sak} \\ sa_{11} & sa_{12} & \dots & sa_{1k} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ sa_{n1} & sa_{n2} & \dots & sa_{nk} \end{pmatrix}$$

قاب ۳. برخی شاخص‌های پیشنهادی پودمان دوم (نگرش و تجربه فساد دانشگاهی- دانشجویان)

۱. پیشنهاد انواع رشوه مادی و غیرمادی به استاد از طرف دانشجو... (مصدق تجربه مستقیم/غیرمستقیم فساد) مانند:
 - ۱-۱. پیشنهاد نوشتن مقاله، ترجمه متن، ترجمه کتاب و... و نشر آن به نام استاد بدون مشارکت استاد؛
 - ۲-۱. پیشنهاد ارائه طرح پژوهشی به استاد، یا همکاری در طرح پژوهشی بدون حق الزحمه یا حق الزحمه اندک؛
 - ۳-۱. پیشنهاد/قبول ارائه خدمات جنسی؛
۲. ادراک کلی وجود فساد در نظام دانشگاهی (ادراک فساد)؛
۳. تقلب، در امتحانات، به جای یکدیگر امتحان دادن و...؛
۴. کلاهبرداری، مانند خرید پایان‌نامه، خرید مقاله، گزارش‌ها، و... از سوی دانشجو (مصدق تجربه مستقیم/ غیرمستقیم فساد)؛
۵. جعل: دستکاری یا تحریف داده‌ها/اطلاعات؛
۶. قبول نوشتن مقاله، ترجمه متن، ترجمه کتاب و... به نام استاد بدون مشارکت استاد؛
۷. ساخت و پاخت: تبانی با دیگر دانشجویان (در ارائه کارهای کلاسی بدون ایفای نقش) تبانی با استادان در ساخت رزومه جعلی و...؛
۸. پارتی‌تراشی (راهبرد واسطه‌جویی): توسل به همکاران استاد یا مدیران او یا اعضای خانواده‌اش به منظور دریافت نمره فراتر از استحقاق و... (مصدق تجربه مستقیم/ غیرمستقیم فساد)؛
۹. پیشنهاد رشوه به کارکنان در ازای جعل مدارک و غیره.

پودمان سنجش فساد از طریق تجربه‌ها و نگرش‌های مدیران

به جرئت می‌توان گفت رهبران در سازمان‌های آموزشی و پژوهشی مهم‌ترین کنشگران تأثیرگذار بر وقوع فساد یا پیش‌گیری و مبارزه با آن در نظام دانشگاهی هستند. یکی از عناصر محوری در مبارزه با فساد کیفیت رهبری ارشد است. «رهبرانی که به حاکمیت قانون احترام می‌گذارند، بر شفافیت در عملیات اداری که بر آنها مدیریت می‌کنند تأکید دارند، و در مقابل زیردستانی که

قوانین را نقض می‌کنند اقدام می‌کنند» (چپمن و لیندنر، ۲۰۱۶). در ضمن، «رهبری اخلاقی قدرتمند و حامی برای موفقیت در مبارزه با فساد الزامی است. وزارت آموزش و پرورش باید اطمینان حاصل کند که رهبران و رؤسای دانشگاه کاملاً از اهمیت تقویت اخلاق آموزشی در سازمان‌هایشان آگاه هستند» (رنا، ۲۰۱۲). رهبر و ارزش‌های او فضای اخلاقی سازمان را شکل می‌دهد و غیرمستقیم بر عملکرد اخلاقی یا غیراخلاقی سازمان اثر می‌گذارد.

اغلب رهبران/ مدیران در نظام دانشگاهی از اعضای هیئت‌علمی هستند؛ بنابراین، هم تجربه‌ها و ادراکات و نگرش‌های عضو هیئت‌علمی را در زمینه فساد دانشگاهی دارند و هم با توجه به موقعیت و سمت اجرایی و ارتباطات درون و بین‌سازمانی، تجربیات و نگرش‌های گسترده‌تر و عمیق‌تری از پدیده فساد دانشگاهی دارند. مدیران آموزش‌عالی و نظام دانشگاهی را به دو دسته کلی می‌توان تقسیم کرد: (۱) مدیران ستادی، وزیر و معاونان و مدیران کل و... که بخش مهمی از سیاست‌گذاری‌ها و تخصیص اعتبارات و انتصابات برعهده آنان است. (۲) مدیران صف که در مراکز آموزشی و پژوهشی به صورت مستقیم با کنشگران اصلی نظام دانشگاهی در ارتباط هستند. شاخص‌های فساد در این دو دسته تفاوت‌هایی با هم دارد. به این ترتیب، می‌توان این پودمان را به دو پودمان تبدیل کرد. در این پودمان نیز دو معیار سنجش تجربه‌های مدیران از فساد و سنجش نگرش‌های مدیران درباره فساد در دستور کار قرار می‌گیرد. در نتیجه، در این بخش با دو ماتریس مواجهیم: ماتریس تجربیات مدیران^۱ و ماتریس نگرش‌های مدیران^۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

¹ ME

² MA

$$MA = \begin{pmatrix} Z_{sa1} & Z_{sa2} & \dots & Z_{sak} \\ W_{sa1} & W_{sa2} & \dots & W_{sak} \\ sa_{11} & sa_{12} & \dots & sa_{1k} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ sa_{n1} & sa_{n2} & \dots & sa_{nk} \end{pmatrix}$$

$$ME = \begin{pmatrix} Z_{se1} & Z_{se2} & \dots & Z_{sek} \\ W_{se1} & W_{se2} & \dots & W_{sek} \\ se_{11} & se_{12} & \dots & se_{1k} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ se_{n1} & se_{n2} & \dots & se_{nk} \end{pmatrix}$$

تمام شاخص‌هایی که در پودمان اول به آنها اشاره شد در اینجا نیز قابلیت استفاده دارند. افزون‌بر آن، می‌توان به شاخص‌های ذیل نیز اشاره کرد که در چارچوب سنجش نگرش ارزیابی می‌شوند.

قاب ۴. برخی از مهم‌ترین شاخص‌های نگرش و تجربه فساد دانشگاهی (مدیران دانشگاهی / صف)

۱. حامی‌پروری در نظام جذب هیئت‌علمی؛
۲. حامی‌پروری در انتصاب سردبیران و اعضای هیئت‌تحریریه مجلات دانشگاهی؛
۳. حامی‌پروری در نظام جذب دانشجویان دکتری؛
۴. حامی‌پروری و بهره‌چینی کارکنان برای استحکام شبکه فساد؛
۵. دخالت در ارتقای اعضای هیئت‌علمی؛
۶. اختلاس و انحراف بودجه و سرمایه‌های مربوط به ارائه مواد آموزشی، تجهیزات آزمایشگاهی، کتاب‌ها و...؛
۷. ساخت و پاخت (بده‌بستان فاسد) با سازمان‌ها، مانند:
 - ۱-۷. دریافت امتیازاتی برای اعضای دانشگاه یا خود دانشگاه از نهادها، سازمان‌ها و شرکت‌ها
- درقبال ارائه مدرک در دوره‌های آموزشی و... (مدرک‌فروشی) بدون استحقاق طرفین (داشتن شرایط مساوی و قانونی با اعضای دیگر جامعه)؛
۸. پذیرفتن مدیر سازمان خاص برای مقاطع دکتری، یا پذیرفتن به‌عنوان عضو هیئت‌علمی / مدعو و... درقبال دریافت امتیازات شخصی یا سازمانی

قاب ۵. برخی از مهم‌ترین شاخص‌های نگرش و تجربه فساد دانشگاهی (مدیران آموزش عالی / ستاد وزارتخانه)

۱. رانت: اعطای مجوز تأسیس مراکز آموزشی و پژوهشی به صاحبان قدرت سیاسی/ایدئولوژیک؛
۲. پارٹی‌بازی: در ارزیابی‌های کیفی و کمی مراکز آموزشی و پژوهشی به صورت تبعیض آمیز؛
۳. فشار سیاسی بر مراکز آموزشی و پژوهشی در انتصابات مدیران و رؤسای دانشگاهی؛
۴. تخصیص اعتبارات بر مبنای روابط؛
۵. فشار سیاسی بر مراکز آموزشی و پژوهشی برای پذیرش افراد فاقد صلاحیت علمی در دوره‌های دکتری؛
۶. فشار سیاسی بر مراکز آموزشی و پژوهشی در جذب اعضای هیئت علمی؛
۷. بدهستان فاسد (نقض معیارها و هنجارهای نظام دانشگاهی) با سایر نهادها یا اعضای ذی نفوذ نهادها و قوا.

پودمان سنجش فساد از طریق ارزیابی خبرگان^۱

پودمان چهارم سنجش چندمعیاری فساد، با همان جزئیات فنی که در خصوص پودمان‌های پیشین ذکر شد، بر مبنای نظر کسانی تدوین می‌شود که با جزئیات فعالیت نظام دانشگاهی و گلوگاه‌های فساد در نظام دانشگاهی آشنا هستند. هدف این بخش حصول شناخت از ارزیابی خبرگان درون و برون‌سازمانی از وضعیت فساد در دستگاه تحت مطالعه است. خبرگان شامل افراد زیرند:

- الف) کارشناسان حراست، هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اعضای هیئت علمی و کارکنان، دفترهای نظارت و ارزشیابی دانشگاه‌ها، کمیته‌های انضباطی دانشجویان و...؛
- ب) بازنشستگان مطلع (در حوزه‌های پیش گفته و مدیران ارشد بازنشسته)؛
- ج) بازرسان و ناظران برون‌سازمانی.

در پودمان‌های قبلی از پاسخگویان غالباً درباره نشانگرهای فساد پرسش می‌شد و هر ردیف از ماتریس‌های مربوط به سنجش نگرش نشان‌دهنده دیدگاه‌های یک پاسخگو بود، اما در این پودمان، هر ردیف ارزیابی یک خبره از سطح نشانگرهای فساد در حوزه‌های مختلف نظام دانشگاهی است. ماتریس K از سنجش نظرهای خبرگان درباره k نشانگر فساد (که افزون بر نشانگرهای استفاده‌شده در پودمان‌های پیشین است)، که فاصله آنها با k مقدار ویژه محاسبه شده و با k ضریب مختلف وزن داده می‌شوند به دست می‌آید. بقیه محاسبات نیز مانند پودمان اول است.

^۱ خبرگان همان مطلعان کلیدی (Key Informant) هستند که بر موضوع، پدیده و فرایند مورد نظر اشراف دارند یا از تجربیات ارزشمندی در آن زمینه برخوردارند.

$$K = \begin{pmatrix} Z_{e1} & Z_{e2} & \dots & Z_{ek} \\ W_{e1} & W_{e2} & \dots & W_{ek} \\ e_{11} & e_{12} & \dots & e_{1k} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ e_{n1} & e_{n2} & \dots & e_{nk} \end{pmatrix}$$

یکی از دشواری‌های سنجش فساد از طریق خبرگان، یافتن خبرگانی است که قادر باشند دربارهٔ ابعاد مختلف فساد در حوزه‌های مختلف نظام دانشگاهی اظهار نظر کنند. n در این پودمان برابر تعداد خبرگانی است که از نظر آنها برای سنجش میزان فساد در حوزه‌های مختلف نظام دانشگاهی استفاده می‌شود.

قاب ۶. برخی شاخص‌های سنجش فساد از طریق ارزیابی خبرگان

۱. دادن و گرفتن انواع رشوهٔ مادی و غیرمادی در حوزه‌های مختلف آموزش عالی و نظام دانشگاهی؛
۲. جعل اسناد، توسط دانشجویان، اعضای هیئت علمی، کارکنان؛
۳. سرقت ادبی؛ مانند: سرقت مقالات، سرقت ایده‌ها، سرقت طرح‌های پژوهشی، خرید مقالات؛
۴. جذب دانشجویان دکتری خارج از ضوابط قانونی؛
۵. جذب اعضای هیئت علمی خارج از ضوابط قانونی؛
۶. ارتقای اعضای هیئت علمی خارج از ضوابط قانونی؛
۷. اعطای بورس خارج از ضوابط قانونی؛
۸. اعطای فرصت‌های مطالعاتی خارج از ضوابط قانونی؛
۹. اخاذی (رامبرد فشار و تهدید): سوءاستفاده از ضعف کنشگران نظام دانشگاهی به‌ویژه استادانی که مشکلات اخلاقی، سیاسی، اداری، یا مالی دارند به‌منظور گرفتن امتیاز؛
۱۰. اخاذی: اضافه‌کردن نام کادر علمی و اجرایی مجلات، در مقالات، در ازای تأیید مقاله یا تسریع چاپ؛
۱۱. کلاهبرداری، مانند دستکاری یا تحریف اطلاعات/ داده‌ها، و گزارش‌ها، و ... از سوی کنشگران نظام دانشگاهی؛
۱۲. سوءاستفاده از قدرت و اختیارات قانونی، توسط مدیران، اعضای هیئت علمی و کارکنان؛
۱۳. تقلب، در امتحانات، به‌جای یکدیگر امتحان دادن و مانند آن؛
۱۴. خرید و فروش پایان‌نامه، پروژهٔ کلاسی، مقاله از سوی دانشجو؛
۱۵. فساد در صدور گواهی‌نامه‌های آموزشی و دیگر مدارک؛
۱۶. فساد شبکه‌ای با همکاری مدیران و کارکنان در سطوح مختلف.
۱۷. سوءاستفادهٔ جنسی.

مقوله‌های یادشده برخی از مهم‌ترین موارد فساد در حوزه‌های مختلف نظام دانشگاهی است که خبرگان قادرند با برآوردهای خود، که برآمده از تجربه و دانش دربارهٔ نظام دانشگاهی است، نمره‌ای برای هر نوع فساد در حوزه‌های مختلف نظام دانشگاهی به‌طور کلی در نظر بگیرند.

پودمان سنجش نظرهای کارکنان دانشگاهی

اغلب اقدامات فاسدی که در حوزه کارکنان رخ می‌دهد، مانند فسادهایی است که در سازمان‌های دیگر رخ می‌دهد. تمرکز ما در اینجا بر اشکالی از فساد است که ارتباط وثیقی با نظام دانشگاهی دارد. علاوه بر فساد ناشی از تعامل کارکنان و دانشجویان، فساد در ارتباط کارکنان با اعضای هیئت‌علمی و مدیران اجرایی و دیگر نیروها نیز مهم است. البته، کارکنان دانشگاه درباره میزان رواج اغلب فسادهایی که گفته شد می‌توانند نگرش‌ها و تجربیاتی داشته باشند. به این ترتیب، در این بخش نیز با دو ماتریس مواجهیم: ماتریس نگرش‌های کارکنان درباره فساد^۱ و ماتریس تجربیات کارکنان.^۲

$$EE = \begin{pmatrix} z_{e1} & z_{e2} & \dots & z_{ek} \\ w_{e1} & w_{e2} & \dots & w_{ek} \\ e_{11} & e_{12} & \dots & e_{1k} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ e_{n1} & e_{n2} & \dots & e_{nk} \end{pmatrix} \quad EA = \begin{pmatrix} z_{e1} & z_{e2} & \dots & z_{ek} \\ w_{e1} & w_{e2} & \dots & w_{ek} \\ e_{11} & e_{12} & \dots & e_{1k} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ e_{n1} & e_{n2} & \dots & e_{nk} \end{pmatrix}$$

کارمندان، بسته به موقعیتی که در آن قرار دارند، می‌توانند از قدرت اداری خود سوءاستفاده کنند، اما بخشی از قدرت کارمندان قدرت اداری است که مشابه آن را در سازمان‌های دیگر نیز می‌توان یافت. بخشی نیز خصلتی ویژه دارد که در ارتباط وثیق با نظام آموزش عالی است و می‌تواند فرصت‌هایی برای فساد فراهم آورد (این بخش در کانون توجه ما خواهد بود). شاخص‌های ذیل در این زمینه پیشنهاد می‌شود:

قاب ۷. برخی از مهم‌ترین شاخص‌های نگرش و تجربه فساد دانشگاهی (کارمندان دانشگاه)

۱. درخواست رشوه‌های مادی و غیرمادی از دانشجویان در ازای ارائه خدمات؛
۲. جعل: دستکاری اسناد و مدارک برای دانشجویان؛
۳. واسطه‌گری: دلالی نمره برای دانشجویان در قبال دریافت امتیازات مادی و غیرمادی؛
۴. پارتی‌بازی: اعمال نفوذ در چاپ کتاب و مقالات دانشجویان و استادان (در واحدهایی مثل دفتر مجلات و...)
۵. اخذی: اضافه کردن نام کادر اجرایی مجلات، در مقالات، در ازای تأیید مقاله یا تسریع چاپ؛

^۱ EA

^۲ EE

پیشنهاد الگو و رشی چندبندی برای سنجش فساد در آموزش عالی

۶. جعل: دادن گواهی داوری غیرواقعی به داوران/اعضای هیئت علمی برای استفاده از امتیاز آن هنگام ارتقا؛
۷. پرداخت گزنت‌ها و دیگر امتیازات به استادان خارج از نوبت و اولویت و براساس رابطه، با توجه به محدودبودن اعتبارات (در واحدهایی مثل حسابداری و...);
۸. رسیدگی تبعیض‌آمیز به درخواست‌های آموزشی و دیگر درخواست‌های دانشجویان؛
۹. سوء استفاده از قدرت/ موقعیت: فروش اطلاعات پایان‌نامه‌ها و دیگر منابع به دانشجویان، واسطه‌ها، مؤسسات فروش رساله و رساله‌نویسی.

پودمان سنجش فساد براساس افکار عمومی

با اینکه استدلال شده‌است که شاخص‌هایی نظیر ادراک فساد واقعیت فساد را نمی‌سنجند، هم شواهدی وجود دارد که رابطه میان واقعیت فساد و ادراک مردم از آن را نشان می‌دهد، و هم صرف‌نظر از رابطه میان فساد واقعی و ادراک آن، دانستن نوع نگرش مردم به فساد در هر سازمانی اهمیت دارد و شاخصی از میزان اعتماد مردم به آن سازمان و نوع کنشی است که پیش‌بینی می‌شود در موقعیت بروز فساد از خود نشان دهند. کمتر خانواده‌ای را می‌توان یافت که عضوی از آن در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی تحصیل نکرده باشد. آنان بر اثر مواجهه خدمتی که با آموزش عالی دارند، نگرش‌هایی درباب آموزش عالی پیدا می‌کنند. بنابراین، این بخش نگرش مردم به فساد در آموزش عالی و نظام دانشگاهی را به‌طور کلی می‌سنجد. شاخص‌های قابل استفاده برای سنجش ادراک شهروندان از فساد در نظام دانشگاهی به شرح قاب شماره ۸ پیشنهاد می‌شود.

قاب ۸. برخی از مهم‌ترین شاخص‌های ادراک از فساد دانشگاهی (شهروندان)

۱. ادراک کلی از سطح فساد موجود در نظام دانشگاهی؛
۲. نگرش به شیوع اشکال مختلف فساد در نظام دانشگاهی؛
۳. احساس نیاز به پارتی‌بازی برای قبولی و پذیرفته‌شدن در مقاطع تحصیلات تکمیلی؛
۴. شیوع اشکال مختلف تقلب؛
۵. سرقت علمی.

نتیجه‌گیری

تجربه نگارندگان از یک‌دهه پژوهش و مطالعه در حوزه فساد، از مقاومت مدیران و به‌ویژه دستگاه‌های نظارتی و حراستی در برابر مطالعات فساد حکایت دارد. آنان به‌زعم خود نمی‌خواهند

پیراهن کثیفشان را به نمایش عمومی درآوردند. به رغم اینکه ماده ۲۸ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد بر سنجش فساد و ارائه گزارش به مردم تأکید دارد،^۱ کمتر سازمانی این قانون را جدی گرفته و به سنجش فساد و ارائه گزارش در این زمینه مبادرت ورزیده است. دشواری دیگر برای سنجش فساد، مشکل کسب اطلاع از تجربه‌ها و نگرش‌های برخی کنشگران آموزش عالی است. با توجه به دشواری‌های مورد بحث، گردآوری اطلاعات از مدیران و خبرگان بسیار دشوار است؛ بنابراین، احتمالاً باید دو پودمان را کنار گذاشت و به چهار پودمان دیگر بسنده کرد. اما، به رغم تمام دشواری‌ها، الگوی پیشنهادی برای سنجش فساد دانشگاهی هم‌زمان دارای ویژگی‌های سهولت و سرعت کاربرد، مقایسه‌پذیر بودن نتایج، چندبعدی بودن شاخص، گردآوری داده‌ها و اطلاعات از منابع مختلف و استفاده از ابزارهای چندگانه برای گروه‌های مختلف پاسخگویان مبتنی بر معیارهای چندگانه سنجش تجربه فساد، نگرش به فساد و ادراک از فساد در میان کنشگران دانشگاهی است. بنابراین، این الگو امکان سنجش فساد در درون دانشگاه‌های کشور را فراهم می‌آورد. با سنجش فساد در آموزش عالی و نظام دانشگاهی و محاسبه نمره فساد هر دانشگاه، و حتی هر حوزه از فعالیت دانشگاهی، امکان رتبه‌بندی دانشگاه‌ها نیز فراهم می‌شود. تنها با انجام منظم این‌گونه تحقیقات است که می‌توان راهبردهای مناسب را برای مبارزه با فساد اتخاذ کرد و در جهت کاهش و مهار فساد در آموزش عالی و نظام دانشگاهی وارد عمل شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

^۱ ماده ۲۸ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد به‌طور خلاصه به این موارد اشاره می‌کند: الف) تهیه شاخص‌های اندازه‌گیری میزان سلامت اداری در دستگاه‌ها ب) اندازه‌گیری میزان سلامت اداری به‌صورت کلی و موردی و اعلام نتیجه بررسی به مسئولان و مردم ج) بررسی اقدامات دستگاه‌های مشمول قانون از راه تهیه گزارش درباره عملکرد و اجرای برنامه‌های پیشگیرانه و مقابله با فساد، اعلام قوت‌ها و ضعف‌ها و ارائه پیشنهاد به دستگاه‌های مسئول (۱۳۹۰).

منابع

- حسینی‌هاشم‌زاده، داود (۱۳۹۵الف) «فساد دانشگاهی: زمینه‌ها، علل، پیامدها و راهبردهای مبارزه با فساد دانشگاهی»، همایش ملی فرهنگ دانشگاهی و نهادینه شدن گفتن علم. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی. دانشگاه تهران. پردیس علوم. ۱۳۹۵/۱۱/۲۷
- حسینی‌هاشم‌زاده، داود (۱۳۹۵ب) «گونه‌شناسی فساد در آموزش عالی»، همایش ملی فرهنگ دانشگاهی و نهادینه شدن گفتن علم. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی. دانشگاه تهران. پردیس علوم. ۱۳۹۵/۱۱/۲۷
- دوگراف، خیالت، پیتر واخار و پتریک فون مارافیک (۱۳۹۴) چشم‌اندازهای نظری فساد، ترجمه هانیه هژبرالساداتی و همکاران، چاپ دوم، تهران: آگاه.
- ذاکرسالحي، غلامرضا (۱۳۸۹) *تقلب علمی: جنبه‌های اجتماعی و حقوقی*، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- فاضلی، محمد (۱۳۸۸) *مقدمه‌ای بر سنجش فساد*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- عابدی‌جعفری، حسن و همکاران (۱۳۹۵) *نظریه‌های فساد و سلامت اداری*، تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- نجفی، امیر و مریم امیراصلانی (۱۳۹۵) «تأثیر راهبردهای مدیریت دانش بر عملکرد مدیریت دانش در شرکت راه‌آهن جمهوری اسلامی ایران»، *پژوهش‌های مدیریت راهبردی*، سال بیست‌ودوم، شماره ۶۰: ص ۶۳ تا ۸۶.
- Chapman David W & Samira Lindner (2016). Degrees of integrity: the threat of corruption in higher education. *Studies in Higher Education*, ۲۰۱۶ Vol. ۴۱, No. ۲, ۲۴۷-۲۶۸.
- Denisova-Schmidt, Elena, Martin Huber, and Elvira Leontyeva.(2016). "On the Development of Students' Attitudes towards Corruption and Cheating in Russian Universities". *Working Paper 467 february 2016*.
- Foster, James E., Horowitz, Andrew W. & Mendez, Fabio. (2009) "An Axiomatic Approach to Measurement of Corruption". *OPHI Working Paper No. 29, University of Oxford*.
- Fursova, Valentina & Greg Simons(۲۰۱۴). Social Problems of Modern Russian Higher Education: The Example of Corruption. *International Education Studies*; Vol. ۷, No. ۱۰; 25-31 .

- Heller, Nathaniel. (2009) "Defining and measuring corruption: Where have we come from, where are we now, and what matters for the future?", in R. I. Rotberg (ed.) *Corruption, Global Security, World Order*, Baltimore, US: Brookings Institution Press, pp. 47-66.
- Heyneman, Stephen P (2004). Education and corruption. *International Journal of Educational Development* ۲۴(۲۰۰۴) ۶۳۷-۶۴۸.
- McCornac, Dennis C. (2012). The challenge of corruption in higher education: the case of Vietnam. *Asian Education and Development Studies*. Vol. ۱ No. ۳, ۲۰۱۲ pp. ۲۶۲-275.
- Osipian, A. L. (2014). Will bribery and fraud converge? Comparative corruption in higher education in Russia and the USA. *Compare*, 44, 252-273.
- Rena, Kai (2012). Fighting against Academic Corruption: A Critique of Recent Policy Developments in China. *Higher Education Policy*, 25, (19-38).
- Sabic-El-Rayess, Amra (2012). "Making of a Voiceless Youth: Corruption in Bosnia and Herzegovina's Higher Education". *Thesis Doctor of Philosophy in the Graduate School of Arts and Sciences COLUMBIA UNIVERSITY* ۲۰۱۲.
- Sen, Amartya. (1976) "Poverty: An Ordinal Approach to Measurement". *Econometrica*, Vol. 44, No. 2, Pp. 219-231.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی